

УДК 336.767

ЗАХАРЧУК С.С.

м. Житомир

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ У БАНКАХ УКРАЇНИ

***Анотація.** У статті розкрито теоретичні аспекти формування поняття ризику, підходи до визначення ризик-менеджменту в банківських установах в умовах інтеграції національної банківської системи у світовий фінансовий простір. Наведено принципи управління банківськими ризиками.*

***Аннотация.** В статье раскрыты теоретические аспекты формирования понятия риск, взгляды на определение риск-менеджмента в банковских учреждениях в условиях интеграции национальной банковской системы в мировое пространство. Предоставлены принципы управления банковскими рисками.*

***Abstract.** The article deals with the theoretical aspects of the concept of risk, approaches to risk management in banking institutions in terms of integration of the national banking system in the international financial sector. An principles of banking risks.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Фахівці з менеджменту вважають управління сучасним банком однією з найбільш складних сфер людської діяльності, оскільки в умовах ринкової економіки банки знаходяться в центрі багатьох суперечливих і важкопрогнозованих процесів, що відбуваються в економіці, політиці та соціальній сфері. Кризові явища в банківському бізнесі, з одного боку, пов'язані з макроекономічними проблемами, що ззовні впливають на діяльність банків, а з іншого – з вагомим впливом внутрішніх чинників, серед яких, окрім проблем фінансового характеру, значне місце займають труднощі в галузі управління, технологій та організації власної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі ризик-менеджменту в комерційних банках присвячено праці таких науковців, як А. Загороднього, Г. Вознюка, Т. Смолженка, С. Мочерного, Г. Панової, І. Бланка. Разом з тим, сучасний рівень розвитку банківського сектору в умовах глобалізації досліджено недостатньо. Тому, основною метою статті є дослідження поняття "ризик-менеджмент" в сучасній банківській практиці.

Виклад основного матеріалу. У загальному випадку, під ризиком розуміють можливість настання певної несприятливої події, що призводить до різних втрат (наприклад, одержання фізичної травми, втрата майна, одержання доходів нижче очікуваного рівня та ін.). Існування ризику пов'язане з неможливістю з точністю до 100% прогнозувати майбутнє. Виходячи з цього, виділяють основну властивість ризику: ризик має бути тільки стосовно майбутнього і нерозривно пов'язаний із прогнозуванням і плануванням, отже, і з прийняттям рішень взагалі (слово "ризик" у буквальному перекладі означає "ухвалення рішення", результат якого невідомий).

У результаті проведеного аналізу наукових праць, в яких досліджується та уточнюється сутність поняття

"ризик", можна виділити чотири базові підходи. Відповідно до першого ризик визначається лише як можливість втрат. Так, А. Загородній, Г. Вознюк, Т. Смолженко вважають, що ризик – це "усвідомлена можливість небезпеки виникнення непередбачених втрат очікуваного прибутку, майна, грошей у зв'язку з випадковими змінами умов економічної діяльності, несприятливими обставинами" [1]. У [2] наведене таке визначення: "ризик – характеристика ситуації, іменованої неопределенность исхода, при обязательном наличии неблагоприятных последствий. Риск предполагает неуверенность либо невозможность получения достоверного знания о благоприятном исходе в заданных внешних обстоятельствах".

С. Мочерний пов'язує ризик з невизначеністю, непередбаченістю, випадковістю поведінки суб'єктів ринкових відносин, що можуть завдавати збитків [3]. Г. Панова визначає ризик як "опасность или возможность потерь банка при наступлении определенных нежелательных событий" [4]. Схоже визначення запропоновано і В. Гамзою: "риск – это возможная (потенциальная или реальная) опасность (угроза) для тех или иных интересов банка" [5]. Даний підхід до визначення сутності поняття "ризик" використаний і в більшості законодавчих актів, пов'язаних з різними видами ризиків. Відповідно до Закону України "Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності", ризик – "кількісна міра небезпеки, що враховує ймовірність виникнення негативних наслідків від здійснення господарської діяльності та можливий розмір втрат від них" [6]. У Законі України "Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності" зазначено, що ризик – це "можливість виникнення та вірогідні масштаби наслідків негативного впливу протягом певного періоду часу" [7]. На нашу думку, даний підхід значно спрощує розуміння поняття "ризик", оскільки розглядається можливість лише негативних результатів.

Друга група науковців при визначенні поняття "ризик" оперує поняттям "ймовірність". Так, на думку Ф. Найта, "риск – это вероятность возникновения потерь, убытков, недопоступлений планируемых доходов, прибыли" [8]. Я. Мелкумов зазначає, що "риск – вероятность неблагоприятного исхода финансовой операции" [9]. М. Бахчесева визначає, що ризик – "... это порождаемая неопределенностью проявлений агрессивных факторов внешних и внутренних сред возможность отклонения реального протекания управляемого (наблюдаемого) процесса от предполагаемого сценария и в итоге от ожидаемого результата (цели)" [10]. За визначенням Н. Хаймурзіної, ризик – це "экономическая категория, выражающаяся в вероятностном наступлении при определенных условиях какого-либо события, являющегося фактором изменения качественных характеристик системы" [11].

Національний банк України ідентифікує ризик на основі його впливу на капітал та надходження банку. Виходячи з позиції Національного банку України, ризик визначається як "ймовірність того, що події, очікувані або неочікувані, матимуть негативний вплив на капітал та на надходження банку" [12].

Колектив авторів на чолі з Л. Примосткою вважає, що "ризик – це ймовірність недоотримання доходів або зменшення ринкової вартості капіталу банку внаслідок несприятливого впливу зовнішніх чи внутрішніх чинників" [13]. Визначення сутності поняття "ризик" через категорію "ймовірність" є цілком зрозумілим, оскільки дослідження ризиків тісно пов'язане з розвитком теорії ймовірності – розділу математики, що вивчає закономірності випадкових явищ: випадкові події, випадкові величини, їх якості та операції над ними [14]. Незважаючи на те, що інструментарій теорії ймовірності та математичної статистики є базовим для оцінки будь-яких ризиків, ототожнювати поняття "ризик" та "ймовірність" недоцільно.

Третя група науковців, що досліджували ризик та його прояви, при формулюванні сутності даного поняття оперують терміном "невизначеність". Так, А. Тихомирова визначає, що "риск предполагает в экономическом смысле потери, ущерб, вероятность которых связана с наличием неопределенности, недостаточности информации" [15]. Даній точки зору дотримується і А. Альгін, зазначаючи, що "риск – деятельность, связанная с преодолением неопределенности в ситуации неизбежного выбора, в процессе которой имеется возможность количественно и качественно оценить вероятность достижения предполагаемого результата, неудачи или отклонения от цели" [16]. Серед українських науковців також побутує даний підхід. Наприклад, І. Бланк визначає, що "риск – вероятность возникновения неблагоприятных последствий в форме потери дохода или капитала в ситуации неопределенности условий осуществления его финансово-хозяйственной деятельности" [17].

О. Ястремський визначає, що "ризик можливий лише тоді, коли приймаються рішення в умовах не-

визначеності, а особа, яка приймає рішення, зацікавлена в результатах рішення" [18]. В. Вітлінський визначає ризик "як економічну категорію в діяльності суб'єктів господарювання, що пов'язана з подоланням невизначеності, конфліктності в ситуаціях оцінювання, управління, неминучого вибору" [19]. Л. Донець визначає ризик "як небезпеку втрати ресурсів чи недоодержання доходів порівняно з варіантом, розрахованим на раціональне використання ресурсів" [20]. Категорії "ризик" і "невизначеність" тісно пов'язані між собою і найчастіше вживаються як синоніми, але потрібно їх розрізняти.

По-перше, ризик спостерігається тільки в тих випадках, коли приймати рішення необхідно (якщо це не так, немає рації ризикувати). Інакше кажучи, саме необхідність приймати рішення в умовах невизначеності породжує ризик, при відсутності такої необхідності немає і ризику.

По-друге, ризик суб'єктивний, а невизначеність об'єктивна. Наприклад, об'єктивна відсутність достовірної інформації про потенційний обсяг попиту на виготовлену продукцію приводить до виникнення спектра ризиків для учасників проекту. Так, ризик, породжений невизначеністю внаслідок відсутності маркетингового дослідження, обертається в кредитний ризик для інвестора (банку, що фінансує це підприємство), а у випадку неповернення кредиту – в ризик втрати ліквідності, для реципієнта цей ризик трансформується в ризик непередбачених коливань ринкової кон'юнктури, причому для кожного з учасників проекту прояв ризику є індивідуальним як в якісному, так і в кількісному вираженні. Говорячи про невизначеність, відзначимо, що вона може бути задана по-різному:

- у вигляді ймовірнісних розподілів (розподіл випадкової величини точно відомий, але невідомо, яке конкретне значення прийме випадкова величина);
- у вигляді суб'єктивних ймовірностей (розподіл випадкової величини невідомий, але відомі ймовірності окремих подій, визначені експертним шляхом);
- у вигляді інтервальної невизначеності (розподіл випадкової величини невідомий, але відомо, що вона може приймати будь-яке значення у визначеному інтервалі).

Крім того, слід зазначити, що природа невизначеності формується під впливом різних факторів:

- часова невизначеність обумовлена тим, що неможливо з точністю до одиниці прогнозувати значення того або іншого фактора в майбутньому;
- неможливість обрахунку точних значень параметрів ринкової системи можна охарактеризувати як невизначеність ринкової кон'юнктури;
- непередбачуваність поведінки учасників у ситуації конфлікту інтересів також породжує невизначеність та ін.

Поєднання цих факторів на практиці створює великий спектр різних видів невизначеності. Оскільки невизначеність є джерелом ризику, її варто мінімізувати в ідеальному випадку, намагаючись звести невизначеність до нуля, тобто до повної визначеності, за рахунок одержання якісної, достовірної, вичерпної інформації. Однак на практиці це зробити, як правило, не вдається, тому, приймаючи рішення в умовах невизначеності, існує необхідність її формалізувати та оцінити ризики, джерелом яких є ця невизначеність. Узагальнюючи результати проведеного дослідження, зробимо висновок, що відсутній єдиний погляд науковців на природу ризику. Загалом виділяють такі: природа ризику – суб'єктивна; природа ризику – об'єктивна; природа ризику – суб'єктивно-об'єктивна. На наш погляд, саме останній підхід є таким, що повністю визначає природу ризику та в подальшому дозволяє визначати та групувати ті фактори, що обумовлюють появу різних видів ризиків.

Таким чином, можна стверджувати, що ризик є категорією, що включає як ймовірність настання несприятливої події, внаслідок чого існує невизначеність щодо передбачуваності результату, який не збігається з раніше запланованим.

Аналізуючи види банківських ризиків, слід зазначити, що цей список не буде повним, якщо ми не охарактеризуємо класифікацію ризиків згідно з Базельською угодою про капітал, оскільки Україна вживає заходів щодо інтеграції національної банківської системи у світовий фінансовий простір: кредитний ризик; ринковий ризик, що включає процентний ризик торговельної книги, пайовий ризик торговельної книги, валютний та товарний ризики; операційний ризик. Згідно з угодою Базеля II, кожен банк повинен мати у своєму розпорядженні певний розмір капіталу для покриття своїх основних ризиків, а саме: кредитного, ринкового, операційного. Базель III висуває більш жорсткі вимоги до банківського капіталу (норматив відношення статутного капіталу до активів підвищено з 2,0 до 4,5%). Крім того, Базель III передбачає перехід від рекомендацій до вимог. Банківські установи, які не зможуть привести свою діяльність у відповідність з вимогами, будуть змушені знижувати розміри бонусних виплат та скорочувати виплати дивідендів за акціями [21].

Однією з найважливіших сфер сучасного управління, пов'язаних із прийняттям рішення в умовах непевності, складного вибору варіантів управлінських дій, є управління ризиком або ризик-менеджмент.

Для побудови адекватної системи управління банківськими ризиками слід з'ясувати сутність цього поняття. Наведемо деякі визначення ризик-менеджменту. Поняття "управління ризиками" І. Івченко трактує як сукупність методів, прийомів і заходів, що дозволяють певною мірою прогнозувати настання ризикових подій і вживати заходів щодо їхнього зменшення [22; 23].

Управління ризиками, як зазначають Т. Андрєєва та Т. Петровська, – це спеціальний вид менеджерської діяльності, спрямований на пом'якшення впливу ризику на результати роботи банку [24].

Процес управління ризиками, на думку цих авторів, необхідно розглядати як цілеспрямований розвиток банку з мінімізацією втрат, який залежить від політики окремо взятого банку на мікрорівні та від центральних органів управління державою на макрорівні.

Поняття ризик-менеджменту, на думку П. Сороки, – це система оцінки ризику, управління ризиком і фінансовими відносинами, що виникають у процесі бізнесу [25].

Отже, управління ризиком, на нашу думку, це – комплексна система методів, прийомів і заходів ідентифікації, аналізу та оцінки ризикової ситуації, що передбачає розробку та обґрунтування спеціальних заходів антиризикової діяльності, спрямованих на контроль за ризиками (уникнення ризиків, мінімізація ризиків, обмеження ризиків) та фінансування ризику (передавання ризику, самофінансування).

Згідно з методикою Європейського банку реконструкції та розвитку аналіз та управління ризиками здійснюються таким чином [26]:

- виявлення небезпек, тобто умов, які містять у собі потенціал небажаних наслідків;
- розгляд сценаріїв наслідків – небажаного розвитку подій унаслідок небезпеки;
- якісна та кількісна оцінка масштабу наслідків;
- якісна та кількісна оцінка імовірності здійснення сценарію, тобто можливості реалізації даної події;
- оцінка ризиків, яка визначається як добуток оцінки імовірності здійснення небажаної події та оцінки масштабу наслідків;
- оцінка варіантів управління ризиком – розглядаються варіанти зниження, уникнення ризику та контролю співвідношення витрат та прибутковості.

Процес управління ризиками реалізується через політику ризику, тобто сукупність різноманітних заходів, які приймаються для реального зниження небезпеки неправильного прийняття рішення та скорочення можливих негативних наслідків цих рішень на різних стадіях функціонування банку. Політика ризику має реалізовуватися за такими основними напрямками як оцінка можливих джерел небезпеки; визначення можливості несприятливої події та оцінка можливих втрат; зниження ризику за допомогою вжиття заходів щодо його мінімізації.

Ризик-менеджмент містить стратегію і тактику управління. В економічній літературі поняття системи управління ризиками (ризик-менеджменту) використовується як особливий вид діяльності, спрямований на розробку і реалізацію заходів щодо пом'якшення впливу ризиків на кінцеві результати діяльності банку, визначення прийнятного рівня ризиків і пошук способів уникнення небажаних наслідків настання ризиків.

Система управління банківськими ризиками складається з двох підсистем: об'єкта управління та суб'єкта управління. Процес управління банківськими ризиками, як процес впливу суб'єкта управління на об'єкт управління, здійснюється шляхом обміну надійної і достатньої для прийняття рішення в умовах ризику інформацією між керуючою та керованою підсистемами, що передбачає одержання, передавання, обробку та використання інформації. Зазначимо, що, ризик-менеджмент виконує два типи функцій: функції об'єкта управління та функції суб'єкта управління [27].

Функції об'єкта управління в ризик-менеджменті містять: організацію ризикових вкладень капіталу; роботу по зниженню рівня ризику; процес страхування ризиків; економічних відносин та зв'язків між суб'єктами господарювання. До функцій суб'єкта управління в ризик-менеджменті належать: аналіз та прогнозування, організація, регулювання, контроль.

Інформаційним забезпеченням ефективного функціонування системи ризик-менеджменту є інформація про зовнішнє середовище, про стан суб'єкта та об'єкта управління, тобто економічна, статистична, комерційна, фінансова та інша інформація. Організаційна структура банку – найважливіший управлінський ресурс менеджменту банку, оскільки в умовах одного й того ж зовнішнього середовища (однакового доступу до ресурсів, можливостей використання досягнень інформаційних технологій) результат діяльності різних банків може бути досить різним. Отже, ефективність побудови організаційної структури має велике значення у досягненні цілей управління ризиками банку.

Організаційна побудова управління ризиками у кожному банку є різною і залежить від його розміру, особливостей діяльності, потреб клієнтів. Головним принципом функціонування організаційного забезпечення є чітка регламентація структурних підрозділів і колегіальних органів, що задіяні у процесі управління.

Висновки. На нашу думку, організаційне забезпечення управління ризиками можна досліджувати у розрізі трьох рівнів: стратегічного, тактичного та оперативного. Узагальнюючи наведене вище, ми вважаємо, що процес прийняття рішень стосовно управління банківськими ризиками має базуватися на основі таких принципів:

а) особам, що приймають рішення, слід керуватися власним капіталом – не можна ризикувати більшим, ніж може дозволити власний капітал;

б) при управлінні ризиками необхідно визначати та оцінювати зони ризику, тобто передбачати та враховувати усі можливі, особливо негативні наслідки ризику – збитки або ризикові ситуації, що приносять збитки;

в) необхідно якісно та кількісно вимірювати ризики та прогнозувати майбутні втрати, джерела збитків чи ситуації, здатні принести збитки;

г) необхідно побудувати ефективну систему контролю за ризиками, відокремлену від підрозділів, що їх

генерують, та покликану вчасно ідентифікувати ключові фактори ризику, визначати відхилення фактичного рівня ризику від встановленого банком, розробляти заходи щодо повернення показників у межі встановлених або, у разі неможливості їх виконання внаслідок некерованих факторів, рекомендувати керівництву їх перегляд;

г) не можна ризикувати всім заради отримання малого (необхідно порівнювати очікуваний дохід з можливими втратами при настанні ризикових подій);

д) при управлінні ризиками доцільно враховувати фінансування ризику.

Ефективне управління ризиками в банках повинно проводитися за такими етапами: планування ризик-менеджменту, ідентифікація ризику, якісний аналіз ризику, кількісний аналіз ризику, планування реагування на ризик, прийняття управлінського рішення, оцінка ефективності реалізованих заходів, моніторинг та контроль ризику.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Загородній, А. Г. Фінансовий словник / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк, Т. С. Смовженко. – 2-ге вид., випр. та доп. – Львів: Центр Європи, 1997. – 576 с.
2. Уткин, Э. А. Риск-менеджмент / Э. А. Уткин. – М.: Экмос, 1998. – 288 с.
3. Економічний словник-довідник / за ред. д-ра екон. наук, проф. С. В. Мочерного. – К.: Феміна, 1995. – 368 с.
4. Панова, Г. С. Кредитная политика коммерческого банка / Г. С. Панова. – М.: ДИС, 1997. – 464 с.
5. Гамза, В.А. Безопасность коммерческого банка / В.А. Гамза, И. Б. Ткачук. – М.: Издатель И. И. Шумилова, 2000. – 216 с.
6. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 05.04.2007 № 877-V // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2007. – № 29. – Ст. 389.
7. Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності: Закон України від 01.12.2005 № 3164-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2007. – 29. – Ст. 389.
8. Найт, Ф. Риск, неопределенность и прибыль / Ф. Найт; пер. с англ. – М.: Дело, 2003. – 360 с.
9. Мелкумов, Я. С. Экономическая оценка эффективности инвестиций / Я. С. Мелкумов. – М.: ИКЦ "ДИС", 1997. – 367 с.
10. Бахчеева, М. Н. Страхование имущества предприятия как элемент комплексной системы управления рисками / М. Н. Бахчеева // Управление финансовыми рисками, 2005. – № 3. – С. 5–16.
11. Хаймурзина, Н. З. Подходы к определению понятия "риск" / Н. З. Хаймурзина // Экономические науки: Ученые записки. – Ульяновск: Ульяновский государственный университет, 2003. – Ч. 1. – Выпуск 7. – С. 76–79.
12. Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України: постановою Правління НБУ від 02.08.2004 № 361. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
13. Управління банківськими ризиками / Л. О. Примостка, П. М. Чуб, Г. Т. Карчева та інші; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Л.О. Примостки. – К.: КНЕУ, 2007. – 600 с.
14. Замков, О. О. Математические методы в экономике / О. О. Замков, А. В. Толстопятенко, Ю. Н. Черемных. – 2-е изд. – М.: Дело и Сервис, 1999. – 368 с.

15. Тихомирова, А. В. Управление финансовыми ресурсами / А. В. Тихомирова. – М.: Финансы и статистика, 1996. – 403 с.
16. Альгин, А. П. Риск и его роль в общественной жизни / А. П. Альгин. – М.: Дело и Сервис, 1989. – 119 с.
17. Бланк, И. А. Основы финансового менеджмента: в 2 т. / И. А. Бланк. – К.: Ника-Центр, 1999. – Т. 2. – 512 с.
18. Ястремський, О. І. Основи теорії економічного ризику / О. І. Ястремський. – К.: Артк, 1997. – 248 с.
19. Економічний ризик: ігрові моделі / В. В. Вітлінський, П. І. Верчено, А. С. Сігал, Я. С. Наконечний; за ред. д-ра екон. наук, проф. В. В. Вітлінського. – К.: КНЕУ, 2002. – 446 с.
20. Донець, Л. І. Економічні ризики та методи їх вимірювання / Л. І. Донець. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 312 с.
21. Зверяков М.І., Коваленко В.В. Банківський капітал: вигоди Базеля III // Фінанси України. – 2011. – №6. – С.13–23.
22. Івченко, І. Ю. Моделювання економічних ризиків і ризикових ситуацій / І. Ю. Івченко. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 344 с.
23. Івченко, І. Ю. Економічні ризики / І. Ю. Івченко. – К.: Центр навчальної літератури, 2004.
24. Андреева, Т. Є. Ризик у ринковій економіці / Т. Є. Андреева, Т. Е. Петровська. – Харків: Бурун Книга, 2005. – 128 с.
25. Сорока, П. М. Економічні та фінансові ризики / П. М. Сорока, Б. П. Сорока; за наук. ред. О. Д. Гудзинського. – К.: Університет "Україна", 2006. – 266 с.
26. Бланк, И. А. Управление финансовыми рисками / И. А. Бланк. – К.: Ника-Центр, 2005. – 600 с.
27. Малашихина, Н. Н. Риск-менеджмент / Н. Н. Малашихина, О. С. Белокрылова. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2004. – 320 с.